

JAMES ROSS SWEENEY

III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. A Bone Memorie II. dekretális történeti háttere*

Somercote-i Lőrinc a püspökválasztás formáiról írt értekezésében négy különféle eljárást vázolt föl, és ezek közül a negyedik volt az, amelyet „felsőbb jóváhagyástól függő kijelölésnek”, latinul *postulatio*-nak neveztek. Ez az eljárás úgy ment végbe, hogy a választó testület kérvényt nyújtott be a pápához és kérte, hogy a megüresedett érseki vagy püspöki tisztelet a pápa az általuk ajánlott jelölttel töltsen be. Ezt a jelöltet nem lehetett a szokásos módon megválasztani, mert az egyházi kánonok értelmében nem volt választható. A XIII. sz. közepén író Lőrinc szerint akkor volt szükség a *postulatio*-ra, ha a jelölt már felszentelt püspök volt, vagy már megválasztott püspök volt, az alsópapsághoz tartozott, vagy ha túl fiatal vagy törvénytelen származású volt.¹ Ily módon a végső felelősség egy ilyen jelölt megválasztásáért az Apostoli Szentszékre szállt, amely az egyetlen olyan hatalom volt, amely figyelmen kívül hagyhatta az említett kánoni akadályokat. E miatt jegyezte meg Barracough, hogy „a *postulatio* nem is annyira választás volt, mint analóg módszer az üresedés betöltésére.”² Lőrinc „*Tractatus*” c. munkájához függelékként csatolt glosszákból kiderül, hogy a *postulatio*-s folyamat megértéséhez szükséges kánoni szöveg a „Bone Memorie” dekretália (X. I. 5. 4.), III. Ince pápa egyik levele, amelyet 1205-ben írt az esztergomi káptalanhoz, és amelyben határozatot hozott a magyar egyház vezető tisztségének betöltéséről folyó, majdnem 14 hónapja tartó vitában. A jelen tanulmány megkísérli feltárni azokat a történelmi körülményeket, amelyek Ince ezen fontos dekretáliájának kihirdetéséhez vezettek.

A XIII. század elejére már megszokottá váltak a püspöki és érseki székek betöltése körüli választási viták. A kánoni választás elméletével és gyakorlatával való kísérletezés a gergelyi reform és a XIII. század második fele között – amikor a pápa által való betöltés már gyakoribbá vált – magában rejtette azt a lehetőséget, hogy valaki kétségsbe vonja a választás jogosságát. Az „*ius commune*” szerint a püspökválasztási vitákban az érsek mint egyházmegyei feljebbvaló döntött, de III. Ince pápasága alatt az érseki méltóság betöltése körüli vitákban (amelyben a pápa volt a közvetlen feljebbvaló), sőt a püspökségek betöltésénél is (ha *postulatio* vagy *translatio* játszott közre) rendszeresen Rómában döntöttek.³ Az érseki tisztség betöltésével kapcsolatos ügyek

*Köszönetet szeretnék mondani Brian Tierney-nek és Bónis Györgynek, akik dolgozatom megírását segítő szándékú észrevételeikkel támogatták. A végső változat befejezését a Pennsylvania State University Liberal Arts Office anyagi támogatása tette lehetővé. A téma rövid megvitatására a IX. Középkortudományi konferencián nyílt lehetőség Kalamazoo-ban, Michiganben, 1974. május 10-én.

jóval bonyolultabbak voltak, mert a megosztott káptalan szokásos vitakérdésein számos más probléma is felmerülhetett; pl. kétségbe vonhatták a választott alkalmasságát, vagy fény derülhetett világi beavatkozásra. Ezek az ügyek fölvehették a suffraganeus püspökök választási szerepének kérdését, valamint a helyi érsekségi privilégiumok és a palliummal összeegyeztetett igazságszolgáltatási kérdéseket is. III. Incét igen sok esetben kérték fel döntőbírónak ilyen ügyekben, egyesek ezek közül, mint pl. Mainz, Köln, Armagh és Canterbury esete, igen híresek. Az esztergomi vita, jóllehet napjainkban kevésbé ismert, III. Ince korszakának fontos érsekségi vitáihoz sorolható.⁴

Magyarország érseki székét, Esztergomot a X. sz. végén alapították, a magyarok keresztény hitre térésének idejében. Az egész középkor alatt ez volt az Árpádok országának leggazdagabb és legelőkelőbb egyházmegyéje.⁵ Az esztergomi választási vitára vonatkozó ismereteink III. Ince idevonatkozó levelein alapulnak. Ezeket egészíti ki néhány forrástöredék, melyet a korszak rendkívül gyér helyi dokumentumaiból gyűjtöttünk össze.⁶ A vita kiváltó oka az volt, hogy a székesegyház kanonokjai az érsek megválasztásából kizárták a felszentelt püspököket. Továbbá, a káptalan egy rivális magyar főpapot, János kalocsai érseket választotta jelöltjéül. Később a kanonokok egy része és az egyik püspök egy másik jelöltet választott ki: Kalán pécsi püspököt. Mindkét fél több alkalommal is folyamodványt nyújtott be Rómához, míg végül III. Ince úgy döntött, hogy a kalocsai érseket áthelyezi Esztergomba. Ez, noha előfordult korábban is, meglehetősen szokatlan volt a XIII. sz. elején. Összehasonlításképpen az első adatokkal alátámasztott áthelyezés 1396-ban történt, (a yorki érseket helyezték át Canterburybe) és 1452-ig nem ismétlődött meg.⁷

I.

Jób érsek halála, aki 1185 óta volt Esztergom érseke, lehetőséget teremtett arra, hogy egy olyan személyt tegyenek a helyére, aki azonosítja magát a magyar királyi udvar érdekeivel. Imre király Andrással való viszályai során hiába próbálkozott azzal, hogy Jób érseket a maga oldalára állítsa, pedig még a nem régen befejezett esztergomi királyi palotát is neki adományozta. Már egy évvel később arra kényszerült Imre, hogy bevádolja az érseket a pápánál, mint „inimicus manifestus”-t, és kérte a pápát, hogy ne válassza Jóbot pápai legátusnak.⁸ Jób utódja 1204-ben Ugrin győri püspök lett, aki a neves Csák nemzetségből származott. Ugrin püspök a trónviszályok alatt a királypárti irányzat vezetője volt. Kinevezése kedvező előjelnek számított, mivel úgy tűnt, hogy a király és az egyház közötti szoros együttműködés kiindulópontjául szolgál.⁹ A király és az egyházfő közötti összhangot volt hivatott szimbolizálni Imre egyetlen fiának, Lászlónak a megkoronázása. Ince pápa levélben utasította Ugrin érseket, hogy a még 5. évet be sem töltött herceget haladéktalanul koronázza meg és gondoskodjék arról, hogy fia helyett Imre király tegye le a szokásos esküt.¹⁰ Az ünnepséget úgy időzítették, hogy egybeessen az augusztus 20-i Szent István-napi ünnepvel. De Ugrin érsek kevéssel ez előtt meghalt.¹¹

Az esztergomi székeskáptalan rögtön összeült, hogy megválassza az új érseket. János, a szomszédos kalocsai érsekség feje javára döntöttek.¹² A káptalan választása igen szokatlan volt. A XIII. sz. eleje előtti időszakban talán egyszer, a XI. sz. végén fordult elő, hogy a kalocsai érseket áthelyezték az esztergomi érsekségbe.¹³ 1142 óta hat alkalommal volt érsekválasztás, de mindössze egyszer fordult elő az az eset, hogy olyan püspököt léptettek elő esztergomi érsekké, aki korábban maga is Esztergom fennhatósága alá tartozott.¹⁴ Ráadásul János érsek személyében a kanonokok olyasvalakit választottak, aki korábban sokat tett a két magyar érsekség közötti rivalizálás fel-
élesztéséért.

János érsek 1202 óta viselte a bács-kalocsai érseki tisztelet. Személyiségéről keveset tudunk azon kívül, hogy valószínűleg magyar származású volt, és érsekké való kinevezése előtt alighanem a csanádi püspöki címet viselte.¹⁵ Alig egy évvel érsekké emelése után már feljelentette Rómában Jób esztergomi érsek, mivel az esztergomi érsekség jogait súlyosan megsértette. A jelentés szerint Jób érsek egy Esztergom alá tartozó templomban éppen áldást osztott a mise után, amikor János érsek berontott abból a célból, hogy ő maga ossza az áldást. Mások szintén egy Esztergom alá tartozó templomban szentelt föl két püspököt, és ünnepélyesen maga előtt vitette a keresztet és palliumát viselve misét celebrált az esztergomi érsek engedélye nélkül más templomokban is, amelyek szintén az esztergomi érsekséghez tartoztak.¹⁶ Politikai szempontból János érsek, úgy tűnik, a király oldalán állt a trónviszályokban, mivel a királyi oklevelek kiadásakor előfordul a tanúságtevők között.¹⁷ Talán ez a lojalitás nyerte el számára a kalocsai érsekséget, és talán ez játszott szerepet az esztergomi érseki címre való jelölésében is.

Szent István király ünnepén az esztergomi egyházmegyével szomszédos egyházmegyék püspökei összegyűltek, hogy megvitassák az érsekválasztást. Megkérdézték a káptalant, hogy ez a testület kit kíván megválasztani. De, amint ez a püspökök későbbi leveléből kiderül, a kanonokok elutasították őket azzal, hogy ők senkit nem mernek megválasztani, hacsak az illető nem bírja a király teljes bizalmát, és azt állították, hogy a püspököknek nincs is joguk a választáshoz. A káptalan egyhangú szavazással formálisan János kalocsai érseket jelölte. Később a kanonokok ezt úgy indokolták, hogy prépostjuk még a választás előtt ünnepélyesen meghívta a püspököket, akik tényleg el is jöttek. A káptalan ekkor kérte kegyes egyetértésüket, de a püspökök állítólag megtagadták, hogy segítsenek vagy tanácsot adjanak. Csak ekkor szavazott a káptalan egyhangúan János kalocsai érsekre, állították. Amikor arra kérték a püspököket, hogy fogalmazzanak levelet Ince pápához, amelyben jóváhagyják a káptalan választását, a püspökök megtagadták. Ez a két verzió nem annyira ellentmondó, mint inkább kiegészítik egymást. Alapjában véve két eltérő álláspontot közölnek a püspököknek az érsekválasztásban betöltött szerepére vonatkozóan.¹⁸ A káptalan nem ismerte el a püspökök választási jogát, csak azt, hogy egyetértési joguk van. A püspökök viszont azt állították, hogy az érseket ők és a kanonokok együtt választják, és Magyarországon a kereszténység felvétele óta ez a gyakorlat volt érvényben, és a múltban senkit nem választottak ettől eltérő módon, hanem mindenkit így, amely módszer megfelelt a kánonjognak és a szokásnak.¹⁹

A XIII. sz. elején hat püspök tartozott az esztergomi érsek alá, de Kátán egi püspök, aki korábban Imre király kancellárja volt, nem vett részt az esztergomi vitában.²⁰ A győri püspökség 1204 második felében nem volt betöltve.²¹ A fennmaradó 4 püspök közül 3-at Imre apja, III. Béla uralkodása alatt szenteltek föl, és kettő ezek közül nyilvánvalóan szemben állt Imrével az érsekválasztást megelőző években. Közülük Kalán pécsi püspök volt a legidősebb, jeles prelátus, a későbbiekben ő lett a másik jelölt az érsekségre. Kollégái Boleslaus váci, Kalenda veszprémi és János nyitrai püspökök voltak.²² Ők négyen levelet fogalmaztak a pápának, amelyben előadják az ő verziójukat a történekekről, és amelyben további érveket hoznak fel János érsek jelölése ellen.²³ Panaszaik szerint a káptalannak először az érsekség területén belül kellett volna jelöltet keresnie, ahol is, jelentették ki álszerénység nélkül, sok előkelő literátus embert találhattak volna. Felsorolták János érseknek az esztergomi érsekség sérelmére elkövetett törvénysértéseit és azzal gyanúsították, hogy korábban az esztergomi és kalocsai érsekséget azonos rangúnak mondta. Hangot adtak félelmüknek is: ha Jánost végül áthelyeznék Esztergomba, és esetleg helytelenül intézné az érsekség ügyeit, akkor őket, akik köteleességtudatból álltak neki ellent, elnyomná. Arra a jogelvre hivatkoztak, hogy gyanúsított bírót nem szabad senki fölé helyezni.²⁴

Ha a püspökök nem szegültek volna a káptalan jelöltje ellen, az eset akkor is a Szentszék elé került volna. A XIII. sz. elejére már szokássá vált, hogy az érseki tisztségre jelöltek a pápától kértek jóváhagyást megválasztásukhoz és tőle kapták a palliumot.²⁵ Továbbá János érsek ugyan nyilvánvalóan alkalmas volt a püspöki tisztségre, a megfelelő korban volt, tanult ember volt, és törvényesen született, de az a tény, hogy viselte a kalocsai érsekséget, olyan kánonjogi akadály volt Esztergomba való áthelyezése útjában, amelyet csak a pápa távolíthatott el. Ezért János érsek jelölése postulatatio formájában történt, amelynek értelmében a káptalan kérte a pápát, hogy oldja fel János kalocsai kötelezettségét, és erősítse meg őt az esztergomi érseki tisztségben.²⁶ Ebből a célból kifolyólag a kanonok kincstartójukat és a pozsonyi prépostot Rómába küldték egy levéllel, amelyben kérték az egyházfőt, hogy hagyja jóvá választásukat. A káptalan képviselőihez csatlakozott két királyi követ is, a bakonybéli monostor apátja és egy bizonyos Péter mester, akik feladata nyilván az volt, hogy az Ince és Imre között korábban fennállott barátságos viszonyra utalva megerősítsék János jelölését.²⁷

Miközben Rómában az ügy függőben volt, Magyarországon megváltoztak a politikai viszonyok. III. László megkoronázása a tervek szerint végbe ment 1204. augusztus 26-án, de János kalocsai érsek közreműködésével.²⁸ November 30-án Imre király meghalt, és a kormányzás és a királyi cím a korábban lázadó Andrásnak, Horvátország hercegének jutott.²⁹ Korábban, a trónviszályok idején Andrást többször is élesen megfeddte a pápa, sőt exkommunikációval is megfenyegette, valamint azzal, hogy kizárja a trónöröklésből.³⁰ Annak ellenére, hogy korábban András ellenséges volt Imrével szemben, és a pápai szankciókra bűnös módon ügyet sem vetett, uralkodóként első tetteinek egyike az volt, hogy levelet küldött Incének, amelyben értesítette, hogy átvette az ország fölötti uralmat és biztosította a pápát, hogy

befejezi az elhalt király félbehagyott terveit, amennyiben azok érdemesek a végrehajtásra.³¹ Legfontosabb ezek közül János kalocsai érsek az esztergomi érsekségbe való postulatio-ja volt. Meglehetősen nyersnek tűnő hangnemben szólítja föl András a pápát, hogy ha még nem tette volna meg, akkor haladéktalanul (*sine dilatione*) helyezze át János érseket. András ezenkívül világosan kifejezte, a hatalom átvétele után ez az első kérése, amennyiben ez teljesül, akkor magát a pápai kegyet élvezők közé fogja számítani. Viszonzásképpen, állította, az eddiginél odaadóbban fog viseltetni a Szentszék iránt. András levele azonban nem érte el a kívánt eredményt.

Ince már november 22-én kibocsátott egy határozatot az esztergomi káptalannak és Imrének címezve, amely feltehetőleg éppen úton volt, mikor András említett levelét írta.³² János érsek postulatio-ját nem hagyta jóvá a pápa. A király és a káptalan követői a pápa jelenlétében megkísérelték megcáfolni a püspökök írásba foglalt érveit hangsúlyozva, hogy a püspökök a káptalan megismételt kéréseire sem voltak hajlandók segídekezni és tanácsot adni. Kijelentették, hogy az érsek áthelyezését a nyilvánvaló hasznosság és a sürgető szükség követeli meg.³³ A tárgyalások során, úgy tűnik, a követek nem említették azt a tényt, hogy János érsek annak ellenére megkoronázta Lászlót, hogy a káptalan bemutatta neki az erre vonatkozó kiváltságlevelét, amelyet Esztergom a Szentszéktől kapott. A püspökök panaszlevele ezen a ponton hallgat, de ez a tett alátámasztotta azon érvüket, hogy az érsek nem tartja tiszteletben Esztergom előjogait. Ince kijelentette, hogy a magyar királyok koronázásának joga Esztergomhoz tartozik és nem Kalocsához, így hát János érseket meg kell büntetni, mint mások jogainak bitorlóját és mint az apostoli Szentszékkal szembeszegülőt.³⁴ Ezzel a határozattal a pápa nem szándékozott kizárni János érseket a potenciális jelöltek közül, mert mint-hogy postulatio révén senki sem nyert el semmilyen jogot, ezt a postulatio-t mindenféle előítélet nélkül tagadta meg. Jóindulata jeléül háromféle megoldást javasolt a káptalannak a vita eldöntésére.³⁵ Ha a kanonokok ragaszkodnak János érsek postulai-ójához és a püspökök ellenzik, akkor mindkét félnek ügyvédekkel kell küldenie Rómába 1205. február 6. előtt, hogy Ince mindkét fél jelenlétében hozhasson határozatot. Ha viszont a püspökök visszavonják ellenvéleményüket, akkor a káptalannak a határidő lejárta előtt olyan személyeket kell Rómába küldenie, akik tájékoztatják a pápát a megváltozott helyzetről. Abban az esetben, ha a püspökök továbbra is ellenzik a káptalan választását és a káptalannak is kétségei merülnek fel választásával kapcsolatban, akkor a kánoni szabályok betartásával új jelöltet kell választaniuk. A királyhoz intézett levél végén Ince felszólította a királyt, hogy ne akadályozza a püspököket igazságuk bizonyításában.³⁶

János kalocsai érsek jelöltségének visszautasításakor a pápa gondosan ügyelt arra, nehogy úgy tűnjék, hogy a püspököknek kedvez: nem a pápai hatalmánál fogva, hanem az esztergomi érsekség koronázási jogára és más helyi egyházi kiváltságokra hivatkozva utasította el a jelölést. Mégis, Ince döntésének más diplomáciai felhangjai is voltak. Feltehetőleg más körülmények között elfogadta volna ezt a postulatio-t, legfeljebb kikötötte volna, hogy a szokásos koronázási jogot a maga teljességében fenn kell tartani. Azonban 1204-ben meglehetősen feszültek voltak az Imre és a pápa közötti

diplomáciai kapcsolatok, amelyben nem jelentéktelen szerepe volt annak, hogy a király bebörtönözte Leo Brancalone kardinálist, a pápai legátust.³⁷ A kardinális szabadságának visszanyerése céljából a pápa azzal fenyegetőzött, hogy akadályokat gördít László koronázása elé. Teljesen ismeretlen volt előtte az a tény, hogy János érsek már meg is koronázta a trónörököszt. Fenyegetései hatástalannak bizonyultak. Így 1204 novemberében Ince nem viseltethetett kegyesen sem a király irányában, aki a sok éves pápai támogatás után oly hálátlan volt, sem a király érsekjelöltje irányában, aki László megkoronázásával diplomáciai nehézségeket okozott.

II.

A vita következő szakaszának kronológiája eléggé homályos, de valamikor 1205 elején számos székeskáptalani kanonok megváltoztatta korábbi véleményét.³⁸ Megvonták támogatásukat János érsektől, akit korábban valószínűleg az elhalt Imre király nyomására fogadtak el. Ezek a kanonokok kétségtelenül András herceg biztatására Kalán pécsi püspököt jelölték, míg a János érsekhez hű kanonokok kérvénnyel fordultak Rómához. Amikor a püspökkel közölték az új jelölt nevét, csak János nyitrai püspök adta beleegyezését. A véleménykülönbségek ellenére András herceg, aki unokaöccse helyett régensként működött, levélben kérte a pápát, helyezze át a pécsi püspököt az érseki székbe.³⁹ Arra a kérdésre, hogy miért hagyta jóvá a herceg Kalán püspök jelölését, Magyarország zavaros politikai viszonyaiban kell keresnünk a választ. 1203-ban Imre király Kalán püspököt ellenségének tartotta, ebből arra következtethetünk, hogy a püspök András herceg híve volt.⁴⁰ 1205 elején két politikai frakció volt az országban; az egyik lojális volt a gyermek III. Lászlóhoz és anyjához, aragóniai Konstanciához, a másik pedig a régens, Andrást támogatta.⁴¹ Tavaszra a helyzet olyannyira megromlott, hogy László és Konstancia és talán néhány püspök és lojális főúr úgy érezték, helyesebb lesz VI. Lipót udvarába menekülniük Ausztriába. Ezek a politikai tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy András támogatta Kalán püspök jelöltségét, az esztergomi érsekség alá tartozó püspökök pedig vonakodtak ehhez hozzájárulni.⁴²

Kalán egyike a korszak érdekes személyiségeinek a magyar főpapságban. Megfelelő képzettséggel rendelkező karrierista volt, aki miután királyi kancellárként szolgált, III. Béla uralkodása alatt került egyházmegyéje élére. Béla király 1189-ben szlavón bánná nevezte ki, majd egy évvel később Dalmácia és Horvátország kormányzójává léptették elő, ahol 1193-ig teljesített szolgálatot.⁴³ Ez idő alatt abban a kivételes kegyben részesült, hogy III. Celesztin pápától megkapta a palliumot, holott nem is volt érsek, és egyházmegyéjét sem különböztették meg szokásjogilag ily módon. Kalán nyilván büszke volt kitüntetésére, mert számos oklevélben „episcopus palleatus”-nak mondta magát.⁴⁴ Trois Fontaines-i Albericus szerint Kalán mérgezte volna meg III. Béla királyt 1196-ban, de ezt a magyar források nem erősítik meg.⁴⁵ Ez a gyanú azért is megalapozatlannak tűnik, mert a későbbi vitákban a püspök ellenségei egyetlenegyszer sem hozakodtak elő vele.

Jóval problematikusabbak voltak azok az állítások, amelyek erkölcszlen életmóddal vádolták Kalánt Ince előtt több alkalommal. Kezdetben a pápa ezeket rosszindulatú pletykának tekintette. Még 1203-ban is, amikor Imre király azzal vádolta Kalánt, hogy unokahúgával vérfertőzést követett el, és kérte a pápát, távolítsa el a magyar egyházból „ezt az ártalmas gonoszságot”, Ince inkább a vádak elutasítása felé hajlott.⁴⁶ A pápának úgy tűnt, a vádak csak a püspök elleni gyűlölet szülte. Kalánt Imre ellenséggként üldözte. Ince hihetetlennek tartotta, hogy egy tanult ember, aki fiatal korában tanúbizonyságot tett becsületességéről és bölcsességéről, öreg korában gyalázatos bűnöket kövessen el. De azért, főként Kalán jóhírének védelmében, megparancsolta Ugrin győri püspöknek, hogy titokban vizsgálta meg az állítások igazságát és tegyen jelentést róla neki Rómában. 1204 elején Ince értesítette Kalánt a vizsgálat eredményéről, a pápa továbbra sem hitt a vádaskodásoknak, Ugrin és öt másik püspök és számos más prelátus és Kalán becsületessége mellett tanúskodott.⁴⁷ A pápa elővigyázatosságból figyelmeztette Kalánt, hogy a jövőben vigyázzon jóhírére. Az utóiratban vagy egy másik bizalmas levélben, amely nem maradt fenn, a pápa, mint atya a fiát, intette Kalánt, tartsa magát távol attól a lánytól, és ne adjon alkalmat a gonosz pletykálkodásnak.⁴⁸ Kalán balszerencséjére ezt a bizalmas közlést egyik ellensége ellopta, majd a király és az ország főurainak jelenlétében nyilvánosságra hozta, így kívánván megrágalmazni Kalánt azzal, hogy már Rómában is gyanúsítottak tartják. Ezért amikor Kalánt jelölték az érseki méltóságra, ellenségei, akik András herceg ellenségei is voltak, újra a régi vádakát vették elő.

Kalán jelölésének ügyét 1205 június közepe táján Rómában egy meg nem nevezett ügyvéd védelmezte. A pápa és a kardinálisok jelenlétében folyó megbeszéléseken az ügyvéd sürgette a pápát, rendeljen el formális kánoni purgatio-t, hogy a püspök bizonyíthassa ártatlanságát. Ince ettől vonakodott, és törvény sem kényszerítette ilyen eljárás megindítására. Végül a püspök ügyvédje meggyőzte és a pápa utasította a csanádi püspököt és a cikádori cisztercita kolostor apátját, hogy irányítsák a püspök purgatio-ját két másik püspökkel és három másik apáttal együttműködve.⁴⁹ Ez a felhatalmazás annak ellenére megtörtént, hogy a pápának fenntartásai voltak azzal szemben is, hogy az eljárást az esztergomi érsekség alá tartozó püspökök folytassák, mivel ők elleneztek Kalán jelöltségét, és azzal szemben is, hogy a kalocsai érsekség alá tartozó püspökök tartsák a vizsgálatot, mert ők a püspök riválisának alattvalói voltak. Miután ezt a kérdést megoldották, a pápa és a kardinálisok Kalán jelölésének kérdésével kezdtek el foglalkozni.

A döntés ezúttal egyértelmű volt. A postulatio-t érvénytelennek tartották; nem a jelölt alkalmatlansága, hanem a választási procedúra hiányosságai miatt. Andrásnak sajnálatát kifejezte azt írta a pápa, hogy a postulatio-nak négy specifikus hibája volt.⁵⁰ Önféjűen hajtották végre, holott Rómában még nem döntöttek felőle. Sem az esztergomi érsekség alá tartozó püspökök, sem a kanonokok nem értettek egyet vele. A választás módja ellentétes volt az azt megelőző novemberi pápai mandátummal, és még az ilyen alkalmakkor szokásos procedúra is elmaradt. A pápa megparancsolta az esztergomi kanonokoknak, hogy levelének kézhez vétele után egy hónapon belül válaszsák a megfelelő előljárót egyházmegyéjük élére kánoni választással, vagy

egyhangú postulatio-val és ha Magyarországon ez a szokás, szerezzék meg az Esztergom alá tartozó püspökök jóváhagyását is. Ha ez nem történik meg, apostoli hatalmának teljessége folytán ő maga fog gondoskodni a tisztség betöltéséről.⁵¹

A pécsi Kalán postulatio-jának visszautasítása mögött diplomáciai és jogi megfontolásokat kereshetünk. Az egyértelmű pápai döntés Kalán megválasztásának szembeötlő szabálytalanságain alapult. A döntés meghozatalakor Ince nem sietett, hagyta, hogy elteljen néhány hónap. Várhatott volna még egy kicsit tovább is, míg megtudja, sikeresek voltak-e erőfeszítései Andrásnak Konstanciával és Lászlóval való megbékéltetésére.⁵² És volt még egy ok a döntés halogatására. Ince természetesen élesen el kívánta különíteni a postulatio-val kapcsolatos döntést és a vádlott ellen felhozott vádak ügyét. A püspök jóhírének megóvása indította arra, hogy előbb tisztázza őt az erkölcs-telenség alól, nehogy a postulatio elutasításából valaki a püspök szeméremserő magatartására következtethessen.

Mielőtt az 1205 júniusi, második pápai mandátum megérkezett volna Magyarországra, János érsek támogatói még egyszer megpróbálták megszerezni a suffraganensok jóváhagyását az érsek postulatio-jához, összhangban a pápa első mandátumával.⁵³ Az összes Esztergom alá tartozó püspököt (a pécsi Kalán kivételével) összehívták és ezúttal sikerrel jártak. A váci, a veszprémi és a választott győri püspök beleegyezett János érsek fenntartás nélküli jelöléséhez. A nyitrai püspököt, aki egyedül támogatta Kalánt, rávették, írjon levelet Incének, amelyben kijelenti: ha a pápa nem egyezik bele a pécsi püspök postulatio-jába, akkor csatlakozni fog János érsek postulatio-ját kérő kollégáihoz.

Mire Ince második levele Magyarországra érkezett, a politikai helyzet döntően megváltozott. A gyermek László király száműzöttként Bécsben meghalt és Horvátország hercege lépett a trónra II. András néven.⁵⁴ Ugyanazon hónapban megtartott koronázásán János kalocsa érsek kente föl királlyá.⁵⁵ Mivel László halála miatt Andrásnak már nem volt legitim ellenzéke, és Ince elutasította Kalán jelöltségét, az új király megbékélt János érsek jelölésével. A káptalan tagjai, amelyek létszámát most már Kalán hajdani hívei is szaporították, megújította az érsek postulatio-jának támogatását és öt klerikusból álló küldöttséget menesztett Rómába. Ezúttal egy Andrástól való levelet is hoztak magukkal, aki erősen támogatta ügyüket.⁵⁶ De Kalán hívei, noha számuk megfogyatkozott, nem adták fel. Állhatatosságuk arra vall, hogy Imre és András nyilvánvaló politikai befolyása ellenére a vitában részt vevő felek egy bizonyos része személyes elkötelezettség alapján cselekedett. Kalán pártfogói azt hitték, hogy Ince második mandátumával a kanonokok visszakapták a szabad választás jogát, ezért megkísérelték összehívni a káptalant. De János érsek frakciója megtagadta a részvételt. Ekkor Kalán hívei kijelentették, hogy a másik fél ezennel megfosztotta magát a választás jogától, és formálisan újra a pécsi püspököt jelölték. Ezután ügyvédeket küldtek Rómába, hogy mentsek a menthetőt.⁵⁷ Azzal érveltek, hogy csak ők jártak el a második mandátum által előírt módon és időhatáron belül. János érsek emberei kétségbe vonták ezeket az állításokat és kijelentették, hogy ők az első mandátum értelmében cselekedtek és megszerezték a püspökök jóváhagyását.

Ince a kardinálisok jelenlétében mindkét felet kihallgatta, majd az 1205. október 6-án kiadott „Bonne memorie” dekretáliával döntötte el a vitát.⁵⁸ Kimondta, hogy ha egyik postulatíó-t sem hagyná jóvá, és a második mandátum feltételei volnának érvényesek, akkor az esztergomi egyházmegyeről való gondoskodás joga rá tartozna. Mivel állítása szerint egyetlen alkalmas magyarországi jelöltet sem ismert, se más alkalmas magyar származású személyt, külföldit sem akart fölszentelni. Ezért noha helyesebbnek vélte egy suffraganeus érsekké való előléptetését, úgy döntött, hogy János kalocsai érseket helyezi át Esztergomba, mivel ő volt az a jelölt, akit minden választási joggal rendelkező személy egyik vagy másik alkalommal támogatott. János érsek korábbi egyházmegyéjéhez fűződő kötelekeit feloldották és engedélyt kapott arra, hogy palliumát áthelyezze Esztergomba. Egy héttel később Ince tudósította a kalocsai székeskáptalant, hogy érsekük áthelyezését a szükség kényszerítette ki, és ezzel nem kívánta kisebbiteni a kalocsai egyház jogait és méltóságát.⁵⁹

III.

Az esztergomi vitára vonatkozó források szilárd, átgondolt, ugyanakkor mérsékelt pápai politikáról tesznek tanúbizonyságot. Az a tény, hogy Ince kétszer is visszaküldte az ügyet a magyarokhoz, arra vall, vonakodott ő maga gondoskodni a tiztség betöltéséről addig, míg a helyi választók kudarcot nem vallottak feladatuk ellátásában. A „Bone memorie”-ben megfogalmazott végső döntés csodálatra méltó kompromisszum volt. Az eljárás során többször megsértették a kánonjogot és a pápai utasításokat, így a pápa jogosan kieroszakolhatta volna saját jelöltjének beiktatását. De nem ezt a merev törvényes eljárást követte. 1205 őszére mindegyik fél hajlandónak mutatkozott a megegyezésre: a suffraganeusok már korábban engedtek, a pécsi püspököt támogató kanonokok nagy része is elmondott Kalán jelöléséről, és az új király is kész volt bátyjának jelöltjét elfogadni. A viszály elhúzódása nem sok reménnyel kecsegtetett, hacsak azzal nem, hogy András király, akinek már voltak kapcsolatai a Hohenstaufen párttal Németországban, szorosabb szövetségre lép Sváb Fülöppel.⁶⁰ Ince a lehető legjobb megoldást választotta azzal, hogy annak a jelöltségét fogadta el, akit egyszer vagy másszor mindegyik választó fél elfogadott. Lehetséges, hogy azért kényszerült erre a visszafogott, mérsékelt politikai lépésre, mert nem ismert egyetlen más alkalmas magyart sem. Mint ahogy a Langton-ügyből tudjuk, bármiféle fenntartásai voltak a pápának saját jelöltjének megválasztása felől, ha ismert képzett helyi születésű embert, akkor mellette döntött.⁶¹

A suffraganeusok által előadott érvek meggyőzően bizonyítják, hogy az országban jól ismerték a kánonjogot és Magyarország a nyugati egyház jogrendszerébe integrálódott. A káptalan képviselői az „urgens necessitas et evidens utilitas” alapján kérték Incét, hogy fogadja el János kalocsai érsek első postulatíó-ját. Ily módon a kanonokok a „necessitas legem non habet” régi római kánoni jogelv ismeretéről tettek tanúbizonyságot.⁶² Azzal, hogy erre hivatkoztak, nyilvánvalóvá tették az érsek jelölésekor alkalmazott eljárás törvényessége felőli aggodalmaikat. Ince is átvette az érvet, mikor János érsek

javára döntött, mert az ügyvédnek és a kalocsai káptalannak érsekük áthelyezéséről adott magyarázatában az „exigente necessitate”-ra hivatkozott. A suffraganeusok ellenérvére, mely szerint az érsekség alá tartozó püspököknek joga van részt venni a választásban, azt válaszolta, hogy ez a jog „iuxta constitutionem canonicam et consuetudinem approbatam” van. A suffraganeusok minden valószínűség szerint Nagy Leó pápa Anasztazius thesszaloniki-i püspökhöz küldött levelének szövegére céloztak, amelyben a püspökök azt a feladatot kapták, hogy a javadalmat élvező érsek halálakor hívják össze az egyházmegye székhelyének papságát.⁶³ De ennek a szövegnek a XII. századra maradt dekretista interpretációja aligha támasztotta alá a magyar püspökök követelését.⁶⁴ Ebben a vonatkozásban a szokásjog eltérő volt az egyes országokban, és ahogy ezt III. Ince a „Bone memorie”-ben végül is kifejtette, mindenütt a helyi szokást kell figyelembe venni.⁶⁵ János érsek alkalmasságának vitásakor a suffraganeusok utaltak az ellenük elkövetett „varias et intolerabiles iniurias”-ra és kijelentették: attól félnek, ha áthelyezik őt Esztergomba, továbbra is zsarnokoskodni fog rajtuk. Azon az alapon tiltakoztak a postulatio ellen, hogy „iuxta canonicas sanctiones iudex aliquibus non debeat dare suspectus”. A gyanúsított bíróra vonatkozó jogelvre való hivatkozással a püspökök arra irányították rá a figyelmet, hogy a püspöki tisztszen eredendően benne vannak a bírói funkciók, és az érsekeknek pedig bizonyos esetekben kifejezetten joguk van suffraganeusaik fölött ítélni.⁶⁶ Itt valószínűleg I. Miklós pápa egyik, a „Decretum”-ba is belefoglalt levelére céloztak, amelyben a pápa kifejti, „quod suspecti et inimici iudices esse non debeant”.⁶⁷ Ez a szöveg jól ismert hivatkozási alap volt a pápai bírák kizárására, noha a jogelv ténylegesen a „Corpus iuris civilis”-ből származott.⁶⁸ Az esztergomi vitában, úgy tűnik, Incét nem győzte meg ez az érv, mert mint láttuk, János kalocsai érsek első postulatio-ját más okok miatt utasította vissza.

Az esztergomi vitában felvetett kérdés, tudniillik, az érsekek jelöléséért felelős választótestület meghatározása, nem volt egyedülálló jelenség. Éppen ellenkezőleg, pontosan a XII. sz. vége XIII. sz. eleje volt az időszak, amikor döntő változás állt be a választás elvében és gyakorlatában, és ez az egész nyugati egyházra hatással volt. A II. lateráni zsinat kifejezett tiltása ellenére a székeskáptalanok ebben az időszakban gyakran maguknak tartották fenn a püspökválasztás kizárólagos jogát. Hasonló, ezzel kapcsolatos jelenség figyelhető meg az érsekválasztás esetében is.⁶⁹ Az esztergomi ügyben a suffraganeusok kijelentették, hogy „una cum canonicis” teljes joguk van a választásra, míg a káptalan csak annyit ismert el, hogy a suffraganeusokat csak a passzív egyetértés joga illeti meg, az is csak „de gratia”. A „Bone memorie”-ben Ince pápa csak a suffraganeusok kiegészítő részvételét ismerte el azzal, hogy beleegyezésüktől tette függővé a káptalan által megnevezett személy jelölését, ezt is csak akkor, „si esset de antiqua et approbata consuetudine requirendus”. A suffraganeusok maguk is hozzájárultak a választói testület definíciójának szűküléséhez azáltal, hogy a vita későbbi szakaszában nem ragaszkodtak teljes választói jogukhoz és végül János érsek áthelyezését kérték, annak dacára, hogy egy fenntartásaikat maga Ince is észrevette (salvo iure suo in posterum). Az ezután következő 1225–26-os 1240-es, 1243-as esztergomi érsekválasztásokra vonatkozó forrásokból világosan kitűnik, hogy a XIII. sz.

elejére a székeskáptalan lett a kizárólagos választótötestület.⁷⁰ Bármilyen jogokat is tartottak meg ezután a suffraganeusok, ezek a jogok kisebbek voltak, mint amelyeket 1204-ben magukénak mondtak.

Az esztergomi vita révén bepillantást nyerhetünk abba is, milyen szerepet játszott a magyar király az érsek megválasztásában. A királyi szerep határozott és szabályszerű volt, ugyanakkor közvetett és politikai töltésű is. A suffraganeusok vádja szerint a székesegyház kanonokjai Ugrin érsek halálát követően maguk tanácskoztak és küldöttséget indítottak a királyhoz, hogy közölje vele kívánságukat és kérje jóváhagyását. Ezután összegyűltek abból a célból, hogy kiválasszák jelöltjüket.⁷¹ Világos, hogy a kanonokok nem a „*licentia eligendi*”-t akarták megszervezni és nem is a királyi jóváhagyást a már végrehajtott jelöléshez, hanem – ahogy a püspökök el akarták hitetni a pápával – beleegyezését valakinek az előzetes jelöléséhez a hivatalos *postulatio*-ra. Ilyenfajta cselekmény törvénysértő lett volna, ugyanis ellentétben állt a szabad választás elvével és megsértette volna III. Celesztin egyik dekretáliáját, amely megtiltotta, hogy az uralkodóktól vagy pátriárkáktól előzetes beleegyezést kérjen valaki a püspökválasztásokkor.⁷² A „*Bone memorie*”-ből úgy tűnik, III. Ince elvetette a suffraganeusok vádját, mert az események elbeszélésekor a királyi jóváhagyást a kanonokok egyhangú *postulatio*-ja utánra teszi. A király szerepe mindössze abból állt, hogy beleegyezett a káptalan döntésébe, a jelölt érdekében leveleket fogalmazott a pápának és követséget küldött Rómába. Valójában azonban a magyar király közvetett befolyása a választás menetére ennél jóval nagyobb volt, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a káptalan milyen pragmatikus eljárást követett: a választható jelöltek körét leszűkítették azokra a személyekre, akik elnyerhették a király kegyét.^{72a} Hasonló politikai megfontolások fedezhetők fel Kalán pécsi püspök első *postulatio*-ja mögött és a végső, János kalocsai érsek javára történő döntés mögött is. Minthogy a XII. és XIII. századi magyar királyok Szent István leszármazottai voltak, különleges apostoli küldetést tulajdonítottak maguknak.⁷³ Fontos megjegyezni, hogy ennek ellenére az érsekválasztásokkor megnyilvánuló királyi befolyásolás szükségszerűen közvetett és nem hivatalos volt. A 13. sz. elejére az ilyen „legátusi” hatalom, ha ténylegesen gyakorolták is volna, már eléggé körülírt lett volna, mind az „*electio canonica*” gergelyi koncepciója által, mind pedig Kálmán II., Géza és III. István királyok az investitúra jogról való lemondása által.⁷⁴ III. Ince Imre királyhoz szóló nyílt felhívását, hogy ne akadályozza meg püspökök Rómához való folyamodását, szintén további ellenérvnek kell tekintenünk az ellen, hogy a király legátusi hatalom birtokában lett volna. Az esztergomi ügy dokumentumaiból világos, hogy az apostoli küldetés gondolatát nem lehet fenntartani.

III. Ince a „*Bone memorie*”-ben megfogalmazott megoldása legalább egy fontos kérdést megválaszolatlanul hagyott: megsértette-e János kalocsai érsek Esztergom jogait, amikor végrehajtotta a királyi koronázást? 1204 novemberében Ince úgy gondolta, hogy igen, és emiatt utasította vissza *postulatio*-ját. Valószínűleg János érsek III. László megkoronázását inkább kalocsai érseki minőségében hajtotta végre, mint választott esztergomi érsek-ként.⁷⁵ Ince helyesen vette észre, hogy a pápai kiváltságlevelek Esztergomnak adták a koronázás jogát, noha volt már rá precedens, hogy a magyar királyi

koronázást a kalocsai érsek végezte el.⁷⁶ Esztergom koronázási jogának ily módon való megsértése nem volt olyan súlyos, hogy Jánost teljesen alkalmatlanná tegye az esztergomi érsekségre, így második postulatatio-ját már megerősítették. Érdekes, hogy az első postulatatio elutasítása és az áthelyezés között János érsek egy második királyi koronázást is végrehajtott, nevezetesen II. Andrásét, amely felől Ince hallgatásba burkolózik. Teljesen valószínűtlen, hogy a „Bone memorie” fogalmazásakor a pápa még ne tudott volna András megkoronázásáról. Sőt, ha Esztergom koronázási jogának megsértése elegendő ok volt János érsek első postulatatio-jának elutasítására, a pápai feddés után másodszor is elkövetett vétséget nem kellett volna még súlyosabbnak tekinteni? Nehéz jogi érveket találni Ince hallgatásának magyarázatára. Elképzelhető, hogy felhívták a figyelmét III. Sándor pápa egy korábbi engedélyére, amely lehetővé tette a kalocsai érsek számára a koronázást 1173-ban, és ez a precedens enyhítette meg a pápa döntését.⁷⁷ Ugyanígy valószínű az is, hogy Ince és a pápai curia politikai és diplomáciai okokból kész volt félre tenni a jogi szempontokat és olyan kompromisszumot kötni, amelyből a pápaság, a királyi udvar és Esztergom is profitálhat.

A „*Compilatio Tertia*”-ba és később a „*Liber Extra*”-ba való belefoglalás révén az esztergomi ügyre vonatkozó pápai döntések bekerültek az egyházi dekretális jogba négy különálló „*capitulum*”-ként. Ince 1206-ban írt „*Cum in iuventute*” levelét, amely a pécsi Kalánnal szemben tett lépéseket tekintette át, megosztották, egyik része bekerült a „*De praesumptionibus* (X. II. 23. 15) című részbe, a másik pedig a „*De purgatione canonica*”-ba (X. V. 34. 12).⁷⁸ A „*Postulatio quam celebrastis*” című döntés egy részletét belefoglalták a „*De postulatione praelatorum*”-ba (X. I. 5. 5). A legteljesebb szöveget a „*Bone memorie*” II. őrizte meg, de ez is erősen le van rövidítve és szerepel a „*De postulatione praelatorum*”-ban (X. I. 5. 4).⁷⁹ Jogi szempontból ebben a döntésben az volt a lényeg, hogy ha a postulatatio-t kimondó testület a postulatatio-t már átadta a pápának, akkor azt nem vonhatta vissza, hanem várnia kellett a pápai döntésre. A dekretális szövegében az elhalt Ugrin érsek neve helyére a „*Guil*” rövidítést illesztették, valószínűleg azért, mert a „*Bone memorie*” I-ben az ezt közvetlenül megelőző szövegrészen Guglielmo ravennai érsekre történik utalás (X. I. 5. 3).⁸⁰ Johannes Teutonicus „*Compilatio Tertia*” c. művének jegyzeteiben egy glosszában foglalkozik az esztergomi dekretália egyik problematikus kérdésével, a már említett királyi jóváhagyás megszerzésével. Megjegyzi, hogy a káptalan ezen lépése fölösleges volt, mégpedig azért, mert csak egy befejezett választás eredményéhez kell uralkodói jóváhagyást kérni és nem egy pusztá jelöléshez.⁸¹ Ez talán azért történt, nehogy azt a magyarázatot vélhessük igaznak, amelyet egy „*Decretales*”-ban talált levél végső változata tartalmaz, amelyből is a „*regium assensum*”-ra vonatkozó utalást törölték. A megrövidítések dacára a „*Decretales*” szövege, a kánonjogi kommentárok és az olyan értekezések révén, mint Somercote-i Lőrincé, az esztergomi választási vita egyfajta jogi halhatatlanságra tett szert.

Ford.: SEBŐK FERENC

Jegyzetek

Az alábbi rövidítéseket használtuk: Fejér: Codex diplomaticus = Fejér, G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. II. 1829; Gams, Series episcoporum = Gams, P. B.: Series episcoporum ecclesiae catholicae Ratisbonae 1873; Huillard-Bréholles, Examen des chartes = Huillard-Bréholles, J. L. A.: Examen des chartes de l'église romaine contenues dans les rouleaux dits rouleaux de Cluny, Paris 1865; Knauz: Mon. Strig. = Knauz, N.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Esztergom 1874; MGH SS = Monumenta Germaniae historica; Scriptores (folio) 32. köt. Hannover–Berlin 1826–1934; Potthast = Regesta pontificum romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV, edidit: Potthast, Augustus 2. köt. Berlin 1874–1875; Reg. = Innocentii III romani pontificis regesta sive epistolae. (libri I–XVI), ed. Migne, J. P. Patrologia latina 214–216 köt. Paris, 1855; Smiciklas, Codex diplomaticus = T. Smiciklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–III. Zagreb 1904–1917; Szentpétery, Reg. Arp. = Szentpéteri I. és Borsa I.: Regesta regum stripis Arpadianae critico-diplomatica Bp. 1923–1961.

1. Der Traktat des Laurentius de Somercote, Kanonikus von Chichester, über die Vornahme von Bischofswahlen entstanden im Jahre 1254 ed. von Wretschko, A. Weimar 1907, 46–50. A fenti említett öt példához Laurence hozzátett egy hatodikot, amely egy exemptus apátnak egy másik kolostor apátságára való posztulációjára vonatkozik. A Bone Memorie II-re való utalásokat lásd: 55–56.
2. Barraclough, G.: The Making of a Bishop in the Middle Ages Catholic Historical Review 19 (1933–34) 287. Barraclough alapvető fontosságú tanulmányának megjelenése óta a választás elméleti és gyakorlati kérdéseire vonatkozó irodalom mennyisége megnövekedett, különösen az utóbbi években. A legkiemelkedőbb művek: Pacaut, M.: Louis VII et les élections épiscopales dans le royaume de France 1137–1180 Paris 1957, 83. sköv.; Caron, P. G.: Les élections épiscopales dans la doctrine et la pratique de l'Église. Cahiers de civilisation médiévale 11 (1968) 573–585, Benson, R. L.: The Bishop-Elect. Princeton 1968, különösen a 23–35. uő. Election by Community and Chapter. Reflections on Co-responsibility in the Historical Church The Jurist 31 (1971) 54–80, Ganzer, K.: Zur Beschränkung der Bischofswahl auf die Domkapitel in Theorie und Praxis des 12. und 13. Jahrhunderts Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung 88 (1971) 22–82 és 89 (1971) 166–197; Pfaff, V.: Die deutschen Domkapitel und das Papsttum am Ende des 12. Jahrhunderts Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft 93 (1973) 21–56 és Gaudement, J.: L'élection épiscopale d'après les canonistes de la deuxième moitié du XIIe siècle, in Le istituzioni ecclesiastiche della I Societas Christiana dei secoli XI–XII: Papato, cardinalato ed episcopato (Atti della quinta Settimana internazionale di studio Mendola, 26–31 agosto 1971. – Publ. dell'Università Cattolica del Sacro Cuore: Miscellanea del Centro di Studi Medioevali, 7), Milan 1974, 476–489.
3. Barraclough: Making of a Bishop. 293. vö. Caron: Les élections épiscopales 576. Az érsekválasztásokba történő pápai közbeavatkozás erősítette a nyugati egyház centralizációját.
4. Ince pápa szerepét ezekben a vitákban összefoglalja: Tillmann, H.: Popst Innocenz III. Bonn 1954, 63–66. (Canterbury) 72–73. 110–113.; 130–131. (Mainz és Köln); az esztergomi vitát bizonyos eltérésekkel a 74., 57. jegyzetében adja elő. Részletesebb tárgyalás található az alábbi művekben: Hauck, A.: Kirchengeschichte Deutschlands IV. Berlin 1954, 731–754.; Knowles, M. D.: The Canterbury Election of 1205–6. English Historical Review 53 (1938) 211–220. Watt, J. A.:

The Church and the two Nations in Medieval Ireland Cambridge 1970, 57–58. és Függelék 2.: „The Armagh Election Dispute, 1202–7”, 226–230.

5. Az egyházmegye Szent István által történt alapítására, mint „ecclesiam metropolim et magistrum per consensum et subscriptionem Romane sedis apostolici” lásd: *Legendae Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*, ed. E. Bartoniek, in: Szentpétery, I.: *Scriptores rerum Hungaricarum* II, Bp. 1938, 383. Vö. Knauz, N.: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, I. Esztergom 1874, 34. 7. jegyzet. Az első érsek személyére lásd: Györffy, Gy.: *Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse Archivum Historiae Pontificiae* 7 (1969) 79–113. o. Mint „metropolis Ungariae”, Esztergom állítólag évi 6000 ezüst márká részesedést kapott III. Béla (1172–1196) udvarától, a pénzverésből befolyó királyi bevételekből. Ez az összeg több, mint kétszer akkora volt, mint amit a többi püspökség kapott: Párizs, *Bibl. Nat.*, ms. lat. 6238, folio 20. (A forrás Endlicher, S. L. által kiadott szövege: *Rerum hungaricarum monumenta arpadiana* St. Gall 1849 (reprint: 1931), 245–6. A kiadás számos hibás olvasatot tartalmaz.)
6. Reg. VII. 159 (Potthast 2328. szám); VII, 226; VIII, 88 (Potthast 2550. szám); VIII, 139 (Potthast 2588. szám); VIII, 140 (Potthast 2591. szám). Ebből a korból a magyar elbeszélő források teljesen hiányoznak, elszórt utalások osztrák krónikákban találhatók, MGH SS, IX. Az itt elbeszélte eseményeket a modern korok történészei jórészt figyelmen kívül hagyták. A vita vázlatos áttekintését adja Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal Bp. 1901. 42–3. A rendszerint alapos Hóman B. kihagyta az esztergomi kérdést *Geschichte des ungarischen Mittelalters* Berlin 1943, című művének II. kötetéből. A III. Ince pápaságával foglalkozó történetesek közül Luchaire, A. csak két bekezdésben foglalkozik vele; ezek is hibákat és téves információkat tartalmaznak: Innocent III, VI: *Les royautes vassales du Saint-Siege* Paris 1908, 124–5; H. Tillmann a kérdést egy lábjegyzetben tárgyalja, lásd fent a 4. jegyzetet.
7. Powicke, F. M. és E. B. Fryde: *Handbook of British Chronology*, London 19612, 211.
8. A belháború leírásai: Spalatoí Tamás: *Historia pontificum salonitanorum atque spalatenensium* ed. Racki, F. Zagreb 1894, 82–2. o.; A melki admonti, klosterneuburgi évkönyvek, MGH SS, IX. 506, 588, 620; és a *Chronica regia Coloniensis* ed. Waitz, G. MGH SS. in usum scholarum, Hannover 1880, 168–9. o. Az alapvető fontosságú másodközlés továbbra is Huber, A.: *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden* Archiv für österreichische Geschichte 65 (1884) 156–163. o. Jó b érseknek a belháborúban játszott szerepére vonatkozólag csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. 1198-ban Imre király hívének tartották, de 1203-ra már változtatott pártállásán; lásd különösen Reg. I, 5 (Szerk. Hagender, O. és Haidacher, A. Graz–Köln 1964) kivonatolva X. III. 34. 5; Knauz, Mon. Strig. I. 156. o. 139. jegyzet és J. L. A. Huillard,–Bréholles: *Examen des chartes de l’église romaine contenues dans les rouleaux dits rouleaux de Cluny* Paris 1865 78. 19. jegyzet.
9. Csák Ugrin korábbi pályafutását homály fedi. 1175 körül csatlakozhatott a püspöki karhoz zágrábi püspökként. Nem sokkal ezután a győri püspökség élére került. Győri püspökként először egy 1188-as dokumentumban szerepel, ahol electusnak mondják; lásd Knauz, Mon. Strig. I. 169. Ha Ugrin valaha is zágrábi püspök volt, akkor az legvalószínűbb, hogy 1185-ben volt, amely tény egybevág Knauz egyik korábbi feltételezésével: Kanuz, Mon. Strig. I. 126. Ugrin hűségét Imre király iránt III. Ince egyik levele világítja meg, amely a püspököt így mutatja be: „dilectum et familiarem suum (Imre), qui post mortem inclite recordationis B(ele), progenitoris eius, tam in guerra quam in pace in omnibus et pre omnibus fidelis sibi extitit et devotus et inter fideles fidelissimus est inventus, unde ipsum dignis in Domino laudibus commendamus”, Reg. I. 511. Lásd még Huillard–Bréholles: *Examen des chartes* 77. A király Ugrin hűségét 1198-ban és 1201-ben földbirtokadományokkal

jutalmazta; lásd Fejér, G.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* II, Bp. 1829, 344; és Szentpéteri, I. és Borsa, I.: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* Bp. 1923–1961, 171. és 195. számok.

10. Reg. VII. 57; Potthast 2196. szám (1204. április 24.). Lásd még Deér, J.: *Die heilige Krone Ungarns* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Bd. 91) Bécs 1966, 206, ahol azonban a koronázás időpontja nyomdai hiba miatt téves: 1204. augusztus 16., helyesen augusztus 26. A magyar koronázási esküről folyó történelmi vitában döntő jelentőségű Ince levele. Erre lásd: Sweeney, I. R.: *The problem of Inalienability in Innocent III's Correspondence with Hungary* *Mediaeval Studies* 37 (1975) 247. 57-8. jegyzetek.
11. Ugrin halálának időpontja ismeretlen. Annyit tudunk, hogy az esztergomi érsekség püspökei augusztus 20-án, kevéssel az érsek halála után gyűltek össze („post dilationem vero non longam, cum ad festum beati Stephani regis iidem episcopi solemniter convenissent”, Reg. VII. 159). Spalatói Tamás szerint Imre a koronázásra hívta össze az ország főpapjait, köztük Bernát spalatói érseket is, *Historia pontificum* (lásd fent a 8. jegyzetet), 81. Spalatói Tamás téved, amikor azt állítja, hogy a koronázást Bernát érsek hajtotta végre, lásd alább a 34. jegyzetet. A XII. századtól kezdve, de talán már korábban is, a magyar királyok augusztusban Székesfehérvárott tartózkodtak, igazságot szolgáltatattak, és itt ünnepelték Szűz Mária mennybemenetelét (augusztus 15.) és Szent István ünnepét (augusztus 20.); lásd Bónis, Gy.: *The Hungarian Feudal Diet (13th–18th Centuries)*. *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions* 25 (1965) 289; és Deér J.: *Aachen und die Herrschersitze der Arpaden*. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 79 (1971) 17–18.
12. Reg. VII. 159.
13. Desiderius 1067–1075 körül volt esztergomi érsek Knauz szerint (*Mon. Strig. I.*, 49–51), de állítólagos Kalocsáról való áthelyezésére lásd Gams, P. B.: *Series episcoporum* 371, 380, ahol 1078 és 1084/85 között, mint az érseki javadalom élvezője szerepel. Desideriust érsekként említi (a forrás nem mondja meg, hogy esztergomi, vagy kalocsai-e?) egy valószínűleg 1076-ból származó tudósítás, amely szerint Desidenius érsek I. Géza király szekszárdi tartózkodása idején megható karácsonyi prédikációt tartott; lásd *Hungarian Illuminated Chronicle*, ed. Dercsenyi, D. New York 1969, 127, facsimile f. 46. r. A Megváltó szekszárdi bencés apátsága a pécsi egyházmegyében volt, amely Esztergom alá tartozott, bár nincs messze Kalocsától. Ez azonban önmagában véve nem döntheti el a kérdést. Ezenkívül egyetlen érseki áthelyezésről van tudomásunk a Magyar Királyság területén: Chitiléni Péter Spalatóból Kalocsára történt áthelyezése 1187–1190 körül; Spalatói Tamás, *Hist. pont.* (lásd fenn a 8. jegyzetet) 77; és Gams, *Series episcoporum*, 371, 420. Bernát, a dalmáciai Ragusa érsekének III. Ince által történt áthelyezése Carlisle-be időben közelebb esik az esztergomi esethez, térben azonban távol volt a magyarországi eseményektől, és egyéb körülményeit tekintve is kivételes volt. Lásd Cheney, C. R. és Semple, W. H.: *Selected Letters of Pope Innocent III* London 1953, 54; és Cheney, C. R. és Cheney, M. G.: *The Letters of Pope Innocent III (1198–1216) Concerning England and Wales: A Calendar* Oxford 1967, 474. szám (1203. május 15.). Hasonlóképpen ritkán fordult elő érseki áthelyezés a Magyarországgal szomszédos német területeken. Említésre méltó kivétel Conrad von Wittelsbach esete, aki 1161-től 1165-ig, majd 1183-tól 1200-ig mainzi érsek, 1179-től 1183-ig salzburgi érsek volt, ezenfelül, 1166-tól 1200-ig Sabina bíboros püspöke; lásd Pacaut, M.: *Alexandre III*. Paris 1956, 269.
14. 1142: Macarius, Pécsről (Knauz: *Mon. Strig. I.* 102). 1150: Martirus, Veszprémből (uo. 105.); 1158 Bánffy Lukács, Egerből (uo. 114); 1181: Miklós, a Kalocsa alá tartozó Nagyváradról (uo. 126–7.); 1185: Jób valószínűleg Pécsről (uo. 130.); 1204: Ugrin, Győrből (lásd fent a 9. jegyzetet). A hasonló időszakra nézve ettől eltérő listát tartalmaz: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* XV. Párizs 1963, col. 1102. „Esztergom”.

15. Knauz: Mon. Strig. I. 178; és Juhász, C.: Das Tschanad–Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030–1307 Münster 1930, 106–114.
16. A két érsekség közötti vetélkedés hosszú múltra tekinthetett vissza, és bizonyos vonatkozásban hasonló volt Canterbury és York viszálához. Az angol érsekségekhez hasonlóan a vita fő kérdése az volt, hogy melyikőjüké illeti meg a koronázás joga. Elméletileg ez a jog Esztergomé volt, de a valóságban előfordult, hogy a kalocsai érsek koronázott. 1201 augusztusában Ince pápa megbízta a győri és a csanádi püspököket, hogy vizsgálják ki az ügyet, lásd Theiner, A.: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia I. Róma 1863, 59., 135. szám; Potthast 1457. szám. 1203. május 5-én Ince pápa megfeddte János kalocsai érseket a fent felsorolt vétségekért, és megbízta a váci püspököt, valamint a pilisi és a bakonyi ciszterci apátokat, hogy hívják össze az érintett feleket, hallgassák meg őket, és hozzanak végleges döntést; lásd Fejér: Codex diplomaticus II. 419; Potthast 1897. szám. A két, János érsek által felszentelt püspököt Simon nagyvárad, és II. Péter erdélyi püspökkel azonosíthatjuk, mivel a Kalocsa alá tartozó egyházmegyék püspökei közül csak a kettőt választották 1200 és 1203 között.
17. János politikai hovatartozását illetően csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésünkre. Csanádi püspökként és kalocsai érsekként János neve gyakran előfordul a királyi oklevelek kiállításának tanúi között, de nem olyan sűrűn, mint Ugrin győri, és Katapán egri püspöké; lásd Szentpétery: Reg. Arp., 172., 182., 184., 185., 193., 204. számok. Számos társától eltérően, Imre király Jánost soha nem sorolta fel a királlyal szemben álló főpapok között. Lehetséges, hogy helytelen politikai jelentőséget tulajdonítanak annak a ténynek, hogy János szerepel a királyi oklevelek kiállításának tanúi között, mivel a szakirodalom kétségbe vonja a tényleges jelenlétet ilyen esetekben. Erre a módszertani problémára lásd Bernard Reilly okfejtését, aki Leon és Kasztília királyi udvaraiban egy püspöki testület ilyen célokra való rendszeres megjelenését tételezi fel, The Court Bishops of Alfonso VII of Leon–Castilla 1147–1157 *Medieval Studies* 36 (1974) 67–78.
18. Mindkét változat megtalálható: Reg. VII. 159
19. A püspökök jogaik ősi mivoltát illető kijelentését nehéz igazolni, de amennyiben igazuk volt, a megadott dátum igen érdekes a magyar egyházi gyakorlatot tanulmányozók számára. A suffraganeusok azon állítására, mely szerint választási joguk összhangban van a kánonjoggal, lásd alább a 64. jegyzetet.
20. Katapán az arisztokrata Katapán–Koppány nemzetség tagja volt, lásd Horváth, J.: Meister P. und sein Werk. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 18 (1970) 404. Székesfehérvári prépostként szolgált 1192-től 1197-ig, ugyanebben az időben királyi kancellár is volt 1198-ig; lásd Szentpétery I.: Magyar Oklevéltan Bp. 1930, 70; Deér, J.: Heilige Krone (lásd fent a 10. jegyzetet), 204. Egri püspökként neve gyakran előfordul Imre király 1197 és 1202 között kiadott okleveleinek tanúi között; Szentpétery, I.: Reg. Arp., 172., 173., 175., 177., 184., 185., 189., 193. számok. Figyelemreméltó, hogy 1203 és 1205. Katapán neve hiányzik a feljegyzésekből, bár az ezekből az évekből fennmaradt forrásanyag is hiányos. 1216-ban halt meg.
21. A kb. egy évig tartó üresedés azért következett be, mert Ugrin püspököt Esztergomba helyezték át. Új győri püspököt III. László temetésével (meghalt 1205. május 3-án) összefüggésben említeneek először; lásd *Continuatio Admuntensis* ed. Pertz, G. H. *MGH SS.*, IX, 591. III. Ince pápa is említ győri püspököt („Janviensis”) azok között a főpapok között, akik kérték Rómától János kalocsai érsek áthelyezését. Ez a pápa második mandátumának kézhezvétele előtti időszakra vonatkozik (tehát 1205. május–júniusra, minthogy a második mandátumot 1205. június 24-én adták ki); lásd Reg. VIII, 88, 139. Az új püspököt, Pétert (1205–1217), a kutatás Péter mester székesfehérvári prépost és 1202-től 1204-ig királyi kancellárral azonosította; Szentpétery I.: Magyar

Oklevéltan 70; Deér, J.: Heilige Krone 206–207. Győri püspökké történt megválasztása ezek szerint 1205 első hónapjaiban történt, május 3. előtt, de az egyházi feljebbvaló általi megerősítés nem történhetett meg esztergomi vita miatt. Ezért a püspök egy 1205. augusztus 1-jén kiadott királyi adománylevélben így szerepelt a tanúk között: „Petro Jaurinensi electo”; Smiciklas, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Zagreb 1904–1917, III 52, 46. szám (Szentpéter: Reg. Arp. 217. szám). Horváth J. legutóbbi tudományos bizonyítási eljárását, amelynek eredménye Péter győri püspöknek a névtelen P. mesterral, a Gesta Hungarorum szervezőjével való azonosítása volt (Die Persönlichkeit des Meisters P. und die politische Tendenz seines Werkes Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 19 (1971) 347–382) Györffy Gy. kitűnő tanulmányában (Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit der Gesta Hungarorum des Anonymen Notars. Acta Ant. Acad. Sci. Hung. 20 (1972) 209–229.) kétségbevonta.

22. Kalán pécsi püspök pályafutására lásd alább a 43. jegyzetet. Boleszló váci püspökké történt kinevezésének dátuma vitatott. Gams: Series episcoporum az eseményt 1188-ra teszi, de Péterffy, C.: Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata I. Vienna 1742 81, az 1192-es évet adja meg. Boleszló öntudatos előjárónak tűnik, aki biztosítani kívánta egyházmegyéjének bevételeit, és orvosolta a papság túlkapasait; lásd Péterffy, 81–85. és III. Ince utalását Boleszlóra: „vir discretus et providus”, Reg. I. 293 (Potthast 295. szám). Az Imre király és testvére, András között dúló belháború idején a király azzal vádolta Boleszlót, hogy az pénzzel és csapatokkal támogatja a lázadó herceget; lásd Huillard-Bréholles: Examen des chartes 32. 73. szám (Szentpéter, Reg. Arp., 187. szám). Sőt, Boleszlót és székhelyét, kincstárát Imre király 1199. március 10-én haddal megtámadta; lásd uo. és III. Ince, Reg. II. 96, 97 (Potthast 748. és 749. számok). Ezután a püspök neve eltűnik Imre király okleveleiből, és 1205-ben jelenik meg újra, II. András uralma alatt; Smiciklas: Codex diplomaticus III. 46. szám. Boleszló 1212-ben halt meg.

Kevesebbet tudunk Kalenda veszprémi püspök (1193–1209) pályafutásáról. Úgy tűnik, ő is azok közé a püspökök közé tartozott, akik Andrást támogatták, és akik ellen Imre király 1199 augusztusában panaszt tett Rómában; Huillard-Bréholles: Examen des chartes 75 (ahol is tévesen „Johannes Vesprimensis”-ként szerepel). Ha ekkor el is vesztette a király kegyeit, 1203-ra jóvá tehetette bűncit, mivel ebben az évben Imre király megerősített két adományt a veszprémi püspökség területén, az egyiket kifejezetten Kalenda kérésére; lásd Smiciklas: Codex diplomaticus III. 35, 31. szám, ahol a király azt mondja, hogy „ad petitionem venerabilis Zlandi Vesprimensis episcopi” jár el, (Szentpéter: Reg. Arp. 204. szám); és Fejér: Codex diplomaticus II. 385, (Szentpéter: Reg. Arp. 205. szám). II. János nyitrai püspökről 1204 előtt semmit sem tudunk. Elődje, Everardus 1198-ban halt meg (Gams: Series episcoporum. 375), de János püspök 1204 januárjáig nem szerepel a fennmaradt forrásanyagban az esztergomi vitával összefüggésben. Lásd Marsina, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava 1971, 97., 103., 106. Halálának éve is vitatott. Utódja, Jakab, 1213-ban szerepel nyitrai püspökként, Marsina, 138, de vö. Eubel, C.: Hierarchia Catholica I. sub voce „Nitriensis”. Érdekes, hogy az ebből az időszakból származó királyi oklevelek kiadásának tanúi között sohasem szerepel a nyitrai püspök.

23. A püspökök fellebbezése nem maradt fenn, de tartalmát összefoglalja az 1204. november 22-én kiadott pápai válaszlevél; Reg. VII. 159 (Potthast 2328. szám). Migne, PL 215, coll. 463–465., kiadásánál pontosabb a nemrégiben megjelent új kiadás: Marsina: Codex diplomaticus Slovaciae I. 105–107., 128. szám.
24. „Cum tamen iuxta canonicas sanctiones iudex aliquibus non debeat dari suspectus.” Marsina ezt a részt új központoszással látta el, és a következő mondathoz kapcsolta, ily módon eltorzította az eredeti értelmet. A mondat nyilvánvalóan az előző bekezdéshez tartozik, amely a püspökök panaszát tartalmazza, nem pedig a székeskáptalan képviselőinek tiltakozását megfogalmazó bekezdéshez.

25. Az érsekválasztás pápai megerősítésére, és a „*ius pallii*” teóriájára III. Ince pápasága idején lásd Benson: *The Bishop-Elect*. (lásd fent a 2. jegyzetet), 167–189, különösen 171–2., 175., 185.
26. A káptalan kérelme nem maradt fenn, de rekonstruálható: Reg. VII. 159: „*convenistis in unum et vota vestra in predictum Colocensem archiepiscopum, ut ipsum postularetis a nobis unanimiter.*” Egy ilyen petíciót a korabeli formulának megfelelően fogalmazhattak meg. Laurence of Somercote közli a 13. században használatos formulát a püspökök posztulációjára. Ekkor már világosan körül volt írva a posztulációs eljárás; *Tractatus*, ed. Wretschko (lásd fent az 1. jegyzetet), 47–48.
27. 1204-ben feltehetően ugyanaz a személy volt a kincstartó Esztergomban, aki 1205 nyarán képviselte a káptalant. „*M. thesaurarius*”-ként szerepel ekkor, Reg. VIII. 139. Marsina szerint a pozsonyi prépost neve „*Ubaldu*”, *Codex diplomaticus Slovaciae* I. Bratislava 1971, 107., 10. szám. Bakonybél apátja valószínűleg Péter apát volt, akit 1204-ben és 1206-ban említenek ebben a minőségben, lásd Fuxhoffer, D. és Czinár, M.: *Monasteriologiae Regni Hungariae* I. Pest 1858, 161. Vitattott kérdés, hogy ki rejtőzik a „*Magister Petrus*” név mögött. A kérdés érinti a *Gesta Hungarorum* szerzőségéről folytatott vitát. Szilágyi L. a mű szerzőjének az esztergomi prépostot tartja, *De aetate ac persona P. magistri*, Anonymi *Belae regis notarii* in: *Szentpéter: Scriptores rerum Hungaricarum* II. Bp. 1938, 634. Ez igen valószínűtlen, mivel a levél a káptalannak van címezve, és a kincstartó is meg van említve, mint „*thesaurarius Ecclesiae vestrae*”, de Péter mesterre, aki királyi követ volt és nem a káptalan képviselője, sehol sem utalnak, mint „*prepositus ecclesiae vestrae*”-re. Feltehetőleg ez a Péter a székesfehérvári prépost volt, aki később győri püspök lett (lásd fent a 21. jegyzetet) és aki Horváth J. szerint azonos a névtelen jegyzővel: *Die Persönlichkeit des Meisters P.* (lásd fent a 21. jegyzetet), 374–377. De mivel ebben az időszakban ez a főpap viselte a királyi kancellári méltóságot is, Ince levele viszont nem említi ilyen minőségben, az azonosítás igen bizonytalan. Még két lehetőség marad. „*Magister Petrus*” lehet az óbudai káptalan prépostja, akit Györffy Gy. azonosnak tart a *Gesta* szerzőjével: *Abfassungszeit, Autorschaft und Glaubwürdigkeit* (lásd fent a 21. jegyzetet) 226–229. Vagy pedig ez a bizonyos Péter mester egy egyébként ismeretlen, a királyi udvarral kapcsolatban lévő személy lehetett, és aki szintén számításba jöhet, mint a *Gesta Hungarorum* szerzője.
28. János szerepét a koronázásban bizonyítja: Reg. VII. 159. Az időpontot megadja: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, *Szentpéter: Scriptores rerum Hungaricarum* I. Bp. 1937, 463.
29. Az András herceg régenssége okozta zavarokra lásd „*Problem of Inalienability*” című tanulmányunkat (lásd fent a 10. jegyzetet) 239–244.
30. Hageneder, O.: *Exkommunikation und Thronfolgerverlust bei Innozenz III.* *Römische Historische Mitteilungen* 2 (1957–58) 9–20.
31. Reg. VII. 226; Migne, *Pl* 215, col. 543. E levél tanúsága szerint alaptalan Wolter, H. azon állítása, hogy Ince jóváhagyta András herceg régensségét; „*The Papacy at the Height of its Power 1198–1216*”, in: *Handbook of Church History* ed. Jedin. H. és Dolan, J. IV, New York 1970 147.
32. Reg. VII. 159.
33. „*Prenominatis autem nuntiis asserentibus, quod translationem ipsius archiepiscopi urgens necessitas et evidens utilitas exigebant.*”
34. Világos, hogy az enyhítő körülményekre való hivatkozással a király és a káptalan képviselői saját érvelésüket kívánták alátámasztani, de az eredmény éppen az ellenkezője lett. Kétségtelen, hogy László megkoronázását János kalocsai érseki minőségében végezte el. Spalatói Tamás későbbi tudósítása, mely szerint a

- koronázást Bernát spalatói érsek végezte volna, téves, *Historia pontificum* (lásd fent a 8. jegyzetet), 81.
35. A levélnek ezt a részét kivonatolták és belefoglalták a *Liber Extra*-ba (X. I. 5. 5.). A későbbi kánonjogászokat érdeklő kitétel az volt, hogy „per postulationem huiusmodi nullum ins sit alicui acquisitum”; lásd Bernardus Parmensis: *Glossa Ordinaria*, in *Decretales D. Gregorii Papae IX.* Velence 1605 I. 5. 5., sub voce „nullum”.
 36. „Monemus igitur celsitudinem tuam, quatinus prefatos episcopos non impedias, nec impediri permittas, quo minus episcopi supradicti suam apud nos iustitiam libere prosequantur”.
 37. Ezt a diplomáciai bonyodalmat részletesen tárgyalja Sweeney, J. R.: *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation Church History* 42 (1973) 320–334.
 38. Kalán pécsi püspök első posztulációjára valószínűleg 1205 januárjában került sor. János jelöltségét kevésbé hatalomra jutása után András herceg is támogatta és ekkor még nem tudott Ince november 22-i döntéséről. A pápa üzenete 3–4 hét alatt érhetett el Magyarországra, tehát János posztulációjának megtagadásáról leghamarabb 1204 december vége felé szerezhettek tudomást. Ince elrendelte, hogy 1205. február 5. előtt új választást kell tartani, ami valószínűleg meg is történt, ugyanis a későbbiekben nem történik említés arról, hogy ezt a határidőt túllépték volna.
 39. András levele nem maradt fenn. Két utalás van rá: Reg. VIII. 88. és 139. Valószínűleg 1205 január-februárjában kelt, lásd a 38. jegyzetet. Szentpéter, Reg. Arp. I. nem tartalmazza András herceg azon okleveleit, amelyeket gubernator Ungariaeként adott ki.
 40. Imre király Kalánnal való akkori szembenállásáról beszámol III. Ince későbbi, 1206. július 7-i levele, lásd Reg. IX. 113 (Potthast 2837. szám). A király ellenérzéseinek valószínűsíthető okát Koller, J.: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarium I.* Pozsony 1782, 259, abban adja meg, hogy Imre gyanúja szerint Kalán együttműködött Andrással: „Odii vero, quo Emericus in Calanum flagrabat, causa mihi quidem videtur fuisse, quod in discordia Emerici Regis cum Andrea Duce, huic contra Regem quacunque ratione favere existimaretur”.
 41. Ennek a zavaros időszaknak a történetét lényegében III. Ince pápa 7 leveléből ismerjük, amelyeket 1205. április 25. és 27. között írt, és amelyek fennmaradtak a pápai levéltárban (Reg. VIII, 36–42).
 42. A *Continuatio Admuntensis* (lásd fent a 21. jegyzetet) 591, arról tudósít, hogy az özvegy királyné és a menekülő király „quosdam episcoporum et optimum Hungariorum” társaságában érkezett Bécsbe. De, hogy kik voltak ezek a püspökök, nem tudjuk. Az esztergomi suffraganeusok közül egyedül Katapán egri püspök jelenlétét lehet valószínűsíteni, mivel korábban szoros kapcsolatokat tartott fenn Imre király udvarával, és nem volt szerepe az egyházi és világi politikával kapcsolatos vitákban, de az is lehet, hogy ezekben csak betegség miatt nem vett részt.
 43. A püspök az arisztokrata Bár-Kalán nemzetség tagja volt, amelynek birtokai a Tiszavölgy középső részén helyezkedtek el, Csongrád szomszédságában; lásd Horváth: Meister P. und sein Werk (lásd fent a 20. jegyzetet) 404–405, ahol összefoglalja Györffy Gy. alapvető fontosságú kutatásait. Kalán korábbi pályafutásának részleteire lásd Szentpéter: *Magyar Oklevéltan* (lásd fent a 20. jegyzetet) 62, 70; Koller: *Historia episcoporum Quinqueecclesiarium I.* Pozsony 1782. 223; és Wertner, M.: *Ungarns Palatine und Bane im Zeitalter der Arpaden* *Ungarische Revue* 14 (1894) 147.
 44. Smiciklas: *Codex diplomaticus* II. 259., 244. szám; 265., 250. szám (A. D. 1193. „episcopus palleatus et totius Dalmatie atque Chroatie gubernator”). Vö. Reg. IX. 113: „ab Ecclesia Romana meruerit ornamento pallei decorari”.

45. *Chronica Alberici Monachi Trium Fontium* ed. Scheffer-Boichorst, P. MGH SS., XXIII, 873: „Rex Hungarie Bela moritur in cena Domini, de cuius potionatione contra quendam episcopum Calanum orta fuit suspicio”.
46. Reg. IX. 113.
47. Reg. VI. 196 (Potthast 2086. szám).
48. Reg. IX. 113. „Quia vero pater filium, quem diligit, corripuit, nos eundem episcopum per nostras litteras corripuimus, injungentes eidem ad majorem cautelam, ut, ab illius familiaritate cessando, opud Deum et homines taliter se haberet, quod sinistra de ipso suspicio non posset haberi.” Ennek a levélnek a szövegét később két részre osztották és belefoglalták a XIII. századi kánonjogi gyűjteményekbe.
49. Reg. VIII. 98 (Potthast 2547. szám); 1205. június 19. Vö. Reg. IX. 113.
50. Reg. VIII. 88 (Potthast 2550. szám); 1205. június 24.
51. Az esztergomi káptalannak küldött második mandátum nem maradt fenn, de feltehetőleg akkor adták ki, amikor Ince pápa Andrásához írt levelét, amely beszámol a pápai mandátum tartalmáról; Reg. VIII. 88.
52. 1205. áprilisában kelt leveleinek tanúsága szerint Ince nem tudott arról, hogy László Bécsbe menekült. Jelenlegi ismereteink alapján nem dönthető el, hogy a pápa mikor szerzett tudomást erről az eseményről, illetve ennek milyen diplomáciai következménye volt Kalán posztulációjára nézve. Általánosságban elmondható, hogy Ince meglehetősen tájékozatlan volt a korabeli magyarországi viszonyokban. Figyelemre méltó, hogy a pápa a posztulációt megtagadó levélében Andrást „Dominus Hungariae”-nak címezi, több, mint hét héttel László halála után; Reg. VIII. 88.
53. Reg. VIII. 139. A püspökök János érsek posztulációja melletti kiállása 1205. május-júniusra tehető.
54. III. László 1205. május 3-án halt meg. Lásd *Chronicon Zagradiense cum textur chronici Varadiensis collatum* in: Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Bp. 1937 212.
55. II. András megkoronázójának (1205. május 29.) személyéről egy 1206-ban az esztergomi egyháznak kiadott adománylevélből értesülhetünk; Fehér: *Codex diplomaticus. III/1 31* (Szentpétery: Reg. Arp. 224. szám): „in nostrae coronationis memoriam, quam de sursum capite nostro per manus venerabilis patris Ioannis Archiepiscopi Strigoniensis...”.
56. Reg. VIII. 139. Noha a források nem közlik, hogy a korábban Kalánt támogató kanonokok és András mikor változtatták meg véleményüket, ez feltehetőleg László halála után következett be, és valószínűleg csak azután, hogy a király értesült Kalán posztulációjának megtagadásáról (1204. június 24-e után). Minthogy Kalán egy 1205. augusztus 1-jén kiadott királyi adománylevél tanúi között mint „Calani Quinqueecclesiensi episcopo et Strigoniensi electo” szerepelt (Smiciklas: *Codex diplomaticus. III, 52. 26. szám*; Szentpétery: Reg. Arp. 217. szám), András véleményének megváltoztatását legkorábban 1205. augusztusára tehetjük.
57. Reg. VIII. 139
58. Reg. VIII. 139; Knausz: *Mon. Strig. I. 180., 167. szám*. A levelet az esztergomi prépostnak és káptalannak címezték. Péter mester, az esztergomi prépost (1197–1210), egyike volt a kor irodalmi műveltségű embereinek. Egyes kutatók szerint a párizsi egyetemet végzett Péter a *Gesta Hungarorum* névtelen szerzője. Lásd pl. Bónis, Gy.: *La pénétration du droit romain dans les pays slaves et hongrois Recueil de mémoires et travaux de la société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit* (Université de Montpellier), 6 (1967) 77; és különösen Szilágyi: *De actate persona P. Magistri* (lásd fent a 27. jegyzetet),

- 633–634. A gesta szerzőjét Péter mesterrel azonosító felfogás kritikáját lásd Horváth: *Die Persönlichkeit des Meister P.* (lásd fent a 20. jegyzetet), 350–351. skör.
59. Reg. VIII. 140 (1205. október 14.); Potthast 2591. szám.
60. András Gertrúdot, IV. Berthold meráni herceg második leányát vette feleségül, és egész élete során szoros kapcsolatokat tartott fenn a kiemelkedő Hohenstaufen-párti dinasztiával. Lásd Oefele, Edmund: *Geschichte der Grafen von Andechs Innsbruck 1877*, 36, 94–100. Berthold herceg sváb Fülöp egyik megválasztója volt 1199-ben és a Hohenstaufen-párt egyik tárgyaló küldöttje volt 1200-ban. 1202-ben tiltakozott III. Ince Brunswick Ottót előnyben részesítő döntése ellen. 1203-ban Ince igyekezett rávenni a herceget, hogy hagyja ott Fülöpöt, és támogassa Ottó ügyét; lásd *Regestum Innocentii papae super negotio Romani imperii* ed. Kempf, F. Róma, 1947, 14, 20, 61, 98. számok. Berthold herceg 1204-ben bekövetkezett halála után fiai, VII. Otto herceg, Henrik isztriai őrgróf és Eckbert bambergi püspök továbbra is a Hohenstaufen-párton álltak. Ince nagyra értékelte, hogy András kapcsolatokat tart fenn ezzel a családdal. Ez kitűnik a pápa egy 1206. november 29-én Eckbert püspökhöz írt leveléből, amelyben felkéri a püspököt, tudassa a magyar királlyal affelelti örömét, hogy értesült: megszületett a király fia, a későbbi IV. Béla: Reg. IX, 188; Potthast 2924. szám.
61. Wendover, Roger of Flowers of History. ford. Giles, J. A. II. London 1849, 238–239; vö. Knowles: *The Canterbury Election* (lásd fent a 4. jegyzetet), 219.
62. A *necessitas* és az *utilitas* szavaknak a 12. századi jogi és politikai gondolkodásban való jelentésére lásd Post, Gaines: *Ratio publicae utilitatis, ratio status, and „Reason of State”*, 1100–1300 in: *Studies in Medieval Legal Thought* Princeton 1964 253–269; a 13. századra és a későbbi századokra, vö., Vincentius Hispanus „pro ratione voluntas”, and *Medieval and Early Modern Theories of Sovereignty*. *Traditio* 28 (1972) 167, 175–176. A „szükség törvényt bont” felfogás megfogalmazása III. Ince nyomán került be a dekretáliákba; lásd X. I. 4. 4, *Quanto de benignitate*: „tutius tamen est ea sine periculo ex necessitate (que lege non habet) omittere”, és X. III. 46. 2, *Consilium nostrum*: „non subiaceat legi necessitas”.
63. D. 63 c. 19.
64. Simon de Bisignano, az *Ordinaturus Magister*, pisai Huguccio, Alanus Anglicus és mások ezzel kapcsolatos nézeteiket a D. 63. c. 19-hez fűzött kommentárjaikban fejtik ki. Idézi: Ganzer, K.: *Zur Beschränkung der Bischofswahl* (lásd fent a 2. jegyzetet), 88 (1971) 43., 45., 53–54., 56., 58., 67., 71. Majdnem az összes kánonjogi tudós egyetértett abban, hogy tagadták a püspököknek az érsekválasztáson való részvételi jogát, bár Laurentinus Hispanus hajlott arra, hogy bizonyos esetekben a suffraganeusok, mint az érseki egyház látszólagos kanonokjai részt vehetnek a választásban; Ganzer, 58. Gyakran legitimnek tekintették az illető egyházmegye szokásjogán alapuló jogot, és elfogadták azt a nézetet is, hogy ha a káptalan elmulasztja a választást, vagy ha a választás formai szempontból hibás vagy vitatott, akkor a suffraganeusok hivatottak választani, lásd a Ganzer 53–54. által idézett Hugucciótól származó kommentárokat.
65. Reg. VIII. 139: „per electionem canonicam, vel postulationem concordem, requisito suffraganeorum assensu, si esset de antiqua et approbata consuetudine requirendus”. Vö. Bernardus Parmensis glosszája a X. I. 5. 4., sub voce „consuetudine”.
66. Lásd a püspök felszentelésének ordoját a 13. század eleji római Pontifikálban, ahol a püspök feladatainak felsorolása között az első a bíraskodás: „De officio episcopi. Episcoporum oportet iudicare, interpretari, consecrare, confirmare, ordinare, offerre et baptizare”; Adrien, M.: *Le Pontifical romain au moyen age*. II. Vatican City 1941 356. A püspök bíraskodási szerepe régi időkre megy vissza; lásd például az

érsek és suffraganeusainak, és más egyházi személyiségek részvételével megtartott narbonnei és toledoi tartományi zsinatok bíraskodását in: Kemp, E. W.: Counsel and Consent London 1961 38–41.

I. Leó pápa abban a kánoni szövegben, amelyre a későbbi választási procedurát alapozták (Decretum D. 62, c. 1) kijelenti a püspökké szentelést megelőzőleg a jelöltreől ítéletet kell mondania érsekének. A XIII. századi érseki kötelezettségekről, beleértve a suffraganeusok bíróságairól érkező fellebbezések tárgyalását is, különös tekintettel Angliára, lásd. Brentano, R.: The Office of Metropolitan in: York Metropolitan Jurisdiction and Papal Judges Delegate Berkeley 1959 1–22, különösen a 8–9.

67. C. 3 q. 5 c. 15.

68. Helmholz, R.: Canonists and Standards of Impartiality for Papal Judges Delegate Traditio 25(1969) 397–399.

69. Ezt a változást kitűnően ábrázolja, külön utalva Trierre és Kölnre Ganzer: Zur Beschränkung der Bischofswahl (lásd fent a 2. jegyzetet), 88(1971) 22–82. és 89. (1972) 166–197.

70. A választásokkal kapcsolatos pápai levelekben nincsen utalás arra, hogy a szomszédos egyházmegyék püspökei a választásokban résztvettek volna. Csak egyetlen esetben lehet valamiféle püspöki részvétellel következtetni abból, hogy egy pápai mandátum a székeskáptalan tagjain kívül két suffraganeust is megemlít a címzettek között; Theiner, A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Róma 1859, 54, 116. szám. Vö. uo. 166. 139. szám (1226); 174. 316. szám (1240); 186. 343. szám (1243).

71. Reg. VII. 159: „vos, habito adinvicem consilio diligenti, quosdam de canonicis vestris ad... regis... presentiam destinastis, et quem vobis prefici volebatis, nominatenus expressistis. Post dilationem vero non longam... vos... prefatum Colocensem archiepiscopum... nominare... curastis...”. Marsina: Codex diplomaticus Slovaciae I. 106.

72. Az esztergomi vita idején Celesztin pápa dekretáliája Cum terra (X. I. 6. 14) még nem került be a hivatalos dekretália gyűjteményekbe (Comp. II, I. 3. 6), de a szöveg bekerült a Gilbertus-féle gyűjteménybe (1202–1203.), Lib. I. 3-ik cím („De electioni et electi potestate”), cap. 4; lásd Heckel, R. von: Die Dekretalensammlung des Gilbertus und Alanus nach den Weingartener Handschriften Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 29 (1940) 180, 345. Elméletben jól megalapozott volt az az elv, hogy a püspöki tisztségre történő előzetes jelölést nem végezheti az uralkodó; lásd például Moyenmoutier, Humbert of: Libri III adversus simoniacos in: MGH Libelli de lite I. 205.

72a. A magyar püspökök választására való jelentős királyi befolyás további elismerése található Paulus Ungarus Notabilia ad compilationem II című művében, amelyet 1215 és 1218 között írt. Ebben megjegyzi: „Item layci possunt interesse tractatui electionum in ecclesia conventuali, si hoc obtinuerunt de longa consuetudine, et est notandum pro regibus Hungariae, Yspanie et Sicilie” (III. 24. 2); lásd. Kapitány I. és Szepessy T.: Paulus Hungarus két Notabiliájának magyar vonatkozású helyei, in: Horváth J. és Székely Gy. (szerk.), Középkori kútfontok kritikus kérdései Bp. 1974, 282., 288.

73. A küldetést leírja a XII. századi Legendae S. Stephani regis, amelyet Hartvik püspök írt, in: Szentpétery (szerk.), Scriptores rerum Hungaricarum II. Bp. 1938. 144. cap. 9. Számos későbbi forrás is tartalmaz utalásokat erre a küldetésre. Ezek közül talán a legvilágosabban IX. Gergely pápa 1238. augusztusában kelt, IV. Bélához írt levele, in: Theiner: Mon. Hung. (lásd fent a 70. jegyzetet), I, 165–166, 295. szám. A küldetés valódiságát fogadja el Váczy, P.: Die erste Epoche des Ungarischen Königtums Pécs 1935. 92–136.; a küldetésre hivatkozó magyar állításokat szicíliai

- és angliai párhuzamokkal veti össze Deér, J.: *Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation* Archivum Historiae Pontificiae 2 (1964) 156–162. Vö. az állítás történetiségének elvetését azon az alapon, hogy azt Hartvik püspök találta ki: Szentirmai, A.: *Die „Apostolische Legation“ des Ungarnkönigs Stephan des Heiligen* Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 8 (1957) 253–267.
74. Kálmán királynak a világi investitúráról a guastallai zsinaton történt lemondására lásd Mansi, J. D.: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* XX. coll. 1211–1212. II. Géza (1161) és III. István (1169) hasonló értelmű nyilatkozatait a textuális problémákra vonatkozó összes utalással tárgyalja: Holtzmann, W.: *Papst Alexander III. und Ungarn*, in: uő., *Beiträge zur Reichs- und Papstgeschichte des hohen Mittelalters* Bonn 1957, 147–163.
75. János érseket semmilyen részről nem érte az a vád, hogy megválasztásának megerősítése előtt gyakorolta volna érseki hatalmát Esztergomban. A Birodalomban a német királyok koronázásának jogát az a főpap gyakorolhatta, aki megkapta a palliumot, és megválasztását megerősítették, lásd Benson: *Bishop-Elect* (lásd fent a 2. jegyzetet), 169. Minthogy János birtokában volt a palliumnak, nem a koronázás érvényesítése érdekében követelte az esztergomi érsekséget.
76. Az esztergomi érsekség viselőjének koronázási jogát megerősítik: III. Kelemen (1188. április 5.) Knauz: *Mon. Strig.* I. 116. szám; III. Celesztin (1191. december 13. és 20.), uo. I. 124. és 125. számok; és III. Ince (1203. május 5.), *Reg.* VI. 55. Kalocsai érsekek hajtották végre II. László (1162), IV. István (1163) és III. Béla (1173) királyok megkoronázását, lásd Hóman, B.: *Geschichte des Ungarischen Mittelalters* I. Berlin 1943, 394., 430.
77. Ince egy 1209. május 15-án kelt levele szerint ismerte az 1173-as eseményeket, amelyekről III. Sándor levéltára alapján szerzett tudomást; *Reg.* XII. 42 (Potthast 3725. szám), de nincs bizonyíték arra, hogy már 1205-ben is ismerte volna azokat.
78. *Corpus iuris canonici*, ed. Friedberg, E. II. Leipzig 1881 col. 358, 874.
79. Uo., II, col. 47. Ennek a dekretáliának a Friedberg által kiadott szövegét a kézirat újbóli kritikai vizsgálata után javította Pennington, K. J.: *The French Rezension of the Compilatio Tertia* Bulletin of Medieval Canon Law Új folyam 5 (1975) 62.
80. *Corpus iuris canonici*, II, col. 44.
81. Pennington, K. J.: *A Study of Johannes Teutonicus' Theory of Church Government and the Relationship between Church and State, with an Edition of his Apparatus to Compilatio Tertia* (Bölcsészdoktori értekezés, Cornell 1972) II. 1. rész 44.